

Лекція 5. Етапи становлення української етнонаціональної політики та їх особливості.

1. Етнонаціональна політика в УНР.

2. Суперечливість етнонаціональної політики в УРСР.

Україна, здобувши у 1991 р. незалежність, зіткнулася з цілою низкою проблем у різних сферах суспільно-політичних реалій, зокрема й національно-етнічних. Складність у вирішенні цієї проблеми вбачається ще й у тому, що Україна майже не мала власного досвіду вирішення проблем взаємовідносин держави та нації, її етнонаціональний розвиток в умовах перехідного періоду, не вийшов за межі встановлення атрибутики держави.

а. Етнонаціональна політика в УНР.

Можливості втілення в життя ідей самостійного етнополітичного розвитку України з'явилася лише в 1917 р. Саме з того часу почала формуватися політика Української держави у сфері регулювання міжнаціональних відносин.

IV Універсал Центральної Ради, проголошуючи УНР самостійною, «від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу».

Через складні політичні обставини, у яких діяла Центральна Рада, їй, зрозуміло, не вдалося здійснити намічену програму демократичних перетворень у сфері міжнаціональних відносин. На перешкоді були численні внутрішні й зовнішні фактори, які значною мірою нейтралізували її зусилля.

До цього слід додати, що більшість керівництва Центральної Ради також не мала достатнього політичного досвіду та професійної підготовки, необхідних до побудови незалежної держави, перебувала нерідко в полоні «романтизму», не завжди реально оцінювала стан справ у державі.

Слід підкреслити й ту обставину, що заходи Центральної Ради щодо регулювання міжетнічних відносин по-різному сприймалися в середовищі найбільш структурованих національних меншин, зокрема російської, єврейської, польської.

Особливо складною була ситуація з ро-сійськомовним населенням, яке зовсім не хотіло визнавати себе в Україні за якусь національну меншість, а в обмеженні російських культурних впливів і зростанні українства бачили занепад культури взагалі. Та відокремити всіх цих людей у якусь осібну національність було важко ще й тому, що сьгоднішній «руський» чи «малорос» міг завтра свою національну приналежність усвідомити і стати вже українцем. Навпаки, сьгоднішній соціаліст-українець, ставши більшовиком, дивився на «український націоналізм» як на щось реакційне, вороже інтересам трудових мас і вступав з українським рухом у боротьбу.

З приходом до влади Директорії чинність закону про національно-персональну автономію була підтверджена. До затвердження національних міністерств тимчасово було створено відділ у справах національних меншостей. Однак з різних причин розпочало роботу лише одне з них – з єврейських справ. В. Винниченко це пояснював тим, що за єврейською меншістю не стояла як протектор жодна сусідня країна. Тому українським євреям залишалося лише орієнтуватися на Українську державу.

Національне питання гостро постало перед багатонаціональною *Західноукраїнською Республікою (ЗУНР)*, яку було створено в жовтні 1918 р. Її представницький орган – Українська Національна Рада, яка очолила національно-визвольний рух у Галичині, – у своїх перших правових актах підкреслила, що всім громадянам ЗУНР будь-якої національності та віросповідання надаються і гарантуються «громадянська, національна і віросповідна рівноправність». Основним національним меншинам – полякам, євреям, німцям – було запропоновано обрати своїх представників до Української Національної Ради. Однак поляки бойкотували вибори, а євреї з німцями, щоб не втягуватися в українсько-польський конфлікт, вирішили не брати в них участі. Керівництво ЗУНР високо оцінювало закон про національно-персональну автономію УНР. Агресія Польщі перешкодила державотворчим процесам в ЗУНР.

Таким чином, у період існування *Української Народної Республіки* було започатковано підвалини формування політики у сфері регулювання міжетнічних відносин. Діяльність Центральної Ради:

- надала Українській державі статус відповідальної легітимно-державницької структури, що визначила генеральний напрям української історії ХХ ст. – перехід українців від етно-спільноти до державної нації;
- забезпечила високий рівень демократичності й гуманізму законодавчих актів, пов'язаних із міжетнічною сферою;
- надала росіянам, євреям, полякам право на національно-персональну автономію, решті іноетнічного населення України – на вільний духовно-культурний розвиток.

в. Суперечливість етнонаціональної політики в УРСР

Розвиток етнополітичних процесів в Україні у 1920 – 1930-х рр. відбувався суперечливо. Якщо 20-ті рр. характеризувалися в основному позитивним досвідом розв'язання міжнаціональних проблем, то протягом 30-х рр. усе набуте було ліквідоване сталінським політичним режимом.

Новий напрям і зміст етнонаціональної політики впливали з проголошеного керівництвом СРСР курсу на коренізацію партійного і радянського апаратів. Такий курс був зумовлений наступними факторами:

надання престижу національним гаслам і цінностям в умовах переходу до непу, лібералізацією суспільства, зростанням опозиційних настроїв у республіках і регіонах, складністю управління територіями з іншими мовними та культурними орієнтаціями населення, погіршенням міжнародної ситуації та намаганням розіграти національну карту для виправдання геополітичних домагань. Москва також сподівалася продемонструвати відмінність своєї національної політики від імперської політики Росії і в разі ймовірних невдач перекласти відповідальність за них на республіканське керівництво.

Першим практичним кроком у напрямку українізації, тобто здійснення процесу дерусифікації державного й суспільно-політичного життя в Україні, розвитку української мови та культури, стало прийняття таких документів: постанови ВУЦВК «Про застосування в усіх установах української мови нарівні з великоросійською» (21 лютого 1920 р.), Декрету РНК УСРР «Про заходи в справі українізації навчально-виховних і культурно-просвітніх установ» (17 липня 1920 р.), Постанови ВУЦВК та РНК УСРР «Про заходи щодо забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української мови» (1 серпня 1923 р.). Останнім документом передбачалося передусім провести українізацію навчально-виховних і культурно-освітніх закладів, поступово запровадити українську мову в усіх радянських установах, включаючи і господарські. Для цього планувалося відкрити спеціальні курси з вивчення української мови.

Поряд із українізацією у 1920-ті рр. державна політика в галузі національних відносин передбачала реалізацію спеціальних заходів, що сприяли політичному і культурному розвитку національних меншин, аж до врахування етнічних факторів в адміністративно-територіальному поділі. З метою управління цими процесами було створено мережу спеціалізованих радянських адміністративних культурно-освітніх наукових установ. Зокрема, у травні 1921 р. Президія ВУЦВК прийняла рішення про створення відділу національних меншостей при Наркоматі внутрішніх справ.

Центральній комісії у справах національних меншостей (ЦКНМ), створеній у квітні 1924 р. при ВУЦВК, у зв'язку зі зростанням обсягу й ускладненням завдань надавалося право скликати наради, брати участь у створенні національних адміністративно-територіальних одиниць, сприяти діяльності кооперативних і громадських організацій. Аналогічні органи діяли при губернських й окружних виконавчих комітетах рад. Комісія у справах національних меншостей як центральний орган існувала лише до середини 1930-х рр.

Комісія розробила зміни в адміністративно-територіальному поділі України з урахуванням інтересів національних меншин. Створенню національних адміністративно-територіальних одиниць сприяло й надання пільгових умов. Так, кількість населення, необхідна для виділення звичайних районів, що складала 25–45 тис. людей, знижувалася до 10 тис. для національних

районів, а за утворення національних рад – з 1000 до 500 осіб. Державна політика 20-х рр. у міжетнічній сфері в цілому позитивно вплинула на процес національного відродження українського народу, інонаціональних груп населення. У складі Української СРР до 1930 р. було створено 25 національних районів, 1087 національних рад, у т. ч. 450 російських (з них 41 селищна), 254 німецькі, 156 єврейських (68 селищних), 12 чеських, 4 білоруські та 3 албанські.

Однак з кінця 1920-х – початку 1930-х рр. у національній політиці відбуваються кардинальні зміни, пов'язані з остаточним оформленням у СРСР командно-адміністративної системи. Фактично почала здійснюватися сталінська національна політика, яка, ґрунтуючись на соціально-політичних засадах «казарменного соціалізму», призвела до відновлення імперського великодержавництва у сфері міжнаціональних відносин, завуальованого ідеологічною доктриною «дружби народів».

У контексті командно-адміністративної політики проводилася реорганізація і ліквідація національних адміністративно-територіальних одиниць, що нібито не виправдали себе. У зв'язку з цим партійними й адміністративними органами було прийнято низку постанов (постанови Політбюро ЦК КП(б)У «Про Мархлевський та Пулинський райони» від 17 серпня 1935 р., «Про реорганізацію національних районів та сільрад УРСР в звичайні райони та сільради» від 16 лютого 1938 р., «Про ліквідацію та перетворення штучно утворених національних районів та сільрад» від 7 квітня 1938 р. тощо).

Таким чином, наприкінці 30-х рр. із ліквідацією національних районів та сільрад було припинено планування системи національного районування в Україні. Партійно-державне керівництво республіки, виконуючи настанови Москви, нав'язувало широким народним масам думку про те, що представники німців, поляків, інших національностей – потенційні зрадники, шпигуни, диверсанти, шкідницьку діяльність яких слід викоринювати будь-яким чином. Наслідком такої політики стали репресії щодо іноетнічного населення, звільнення з роботи людей у зв'язку з їхньою національною приналежністю, депортації з місць компактного проживання представників національних меншин, фабрикація шпигунських диверсійних, повстанських організацій, які склалися з українських, німецьких, польських, грецьких та інших «націоналістів».

Так, у листопаді 1936 р. Політбюро ЦКП(б)У прийняло постанову «Про переселення польських та інших господарств з прикордонної смуги», в якій ставилося завдання переселити навесні 1939 р. від шести до семи тисяч таких господарств «головним чином за кордони України». Місцями депортації представників етнічних груп України (німців, поляків тощо) були «спецпоселення» в Казахстані, Росії, інших регіонах СРСР.

З огляду на суперечливий характер поступу національної сфери слід звернути увагу на стан української етнічної нації. З одного боку, досягнуті вагомі успіхи в галузі освіти, культури, з іншого – зростання національної свідомості й розуміння необхідності власного незалежницького державницького курсу викликали посилення репресій не лише щодо національної інтелігенції, але й до всього народу. Сталін і його соратники розуміли, що без знищення природного буття українського етносу та його генотипу засобом колективізації вирішити «сміливі» проєкти комуністичного завтра в одній країні не можливо. Тому для українського народу була застосована одна з найжорсткіших форм геноциду – голодомор.

У листопаді 2003 р. по всій Україні відзначали сумні 70-ті роковини Голодомору 1932-1933 рр. і вшановували пам'ять жертв цієї великої української трагедії. А були часи, коли сама лише згадка про голод тих років закінчувалась тюрмою або засланням. За різними оцінками вітчизняних та зарубіжних експертів і вчених кількість українців, загинувших від голоду того періоду, сягає від 6 до 11 млн. осіб. А разом з ненародженими, за твердженнями американця Р. Конквеста, число жертв становить майже 14 млн. Тобто в центрі Європи вмерла тоді ціла країна за чисельністю населення більша від нинішніх Угорщини, Бельгії та ін.

Це була наймасштабніша етнонаціональна катастрофа в історії людства. Для порівняння: у 1915 р. турки вирізали 1,5 млн. вірменів («Ніч довгих ножів»), а в 1939-1945 рр. німці винищили від 0,63 млн. до 3,3 млн. євреїв («Голокост»). Спланований і реалізований комуністичним режимом голодомор та масові політичні репресії поставили під сумнів саме існуванні нації.

Голодомор 1932-1933 рр. підпадає, згідно з Конвенцією ООН від 9 грудня 1948 р., під визначення геноциду, тобто дій, скоєних з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну групу як таку. А геноцид є злочином, і цивілізований світ засуджує його. Цей злочин не має строку давності, і винні мають бути притягнені до кримінальної відповідальності. Верховна Рада України у 2002 р. спромоглася на парламентські слухання про голодомор 1932-1933 рр. і назвала цей злочин геноцидом. На Генеральній Асамблеї ООН питання геноциду не було порушене, але кваліфіковано, що це порушення прав і свобод людини. Проте 26 держав світу – США, Канада, Бразилія, Аргентина та ін. – у спільній заяві таки визнали геноцид українців. Росія та Ізраїль із зрозумілих причин цього документу не підписали.

Голодомор призвів до обезлюднення сільської місцевості, яку потім інтенсивно «засвоювали» переселенці з Росії, а індустріалізація покликала на Україну нові загони робочого люду з інших регіонів, у той же час масові репресії і депортації українців, ніби «буржуазних націоналістів», обумовили штучну багатонаціональність та порушення етнобуття українців.

Розпочаті згори в 1980-х рр. перебудовчі процеси гласності та демократизації сприяли відродженню національної самосвідомості народів всіх регіонів СРСР, у тому числі й України. У суспільно-політичному житті офіційно була дозволена критика сталінської національної політики та її наслідків, що змусило громадськість сумніватися в правильності теоретичних постулатів, на яких ґрунтувалася радянська національна теорія. Усе це відкрило можливість не лише для дискусій із суперечливих питань національної політики, які доти були закритою темою, але і, зрештою, для реалізації корінних змін у внутрішній та зовнішній політиці.

Отже, радянський період в історії України розпочався в 20-х рр. політикою духовного відродження української нації, національних меншин, дерусифікації шляхом коренізації (українізації) державного й громадського життя. З кінця 20-х рр. уже сформована командно-адміністративна система під гаслами інтернаціоналізму та дружби народів ігнорувала національну специфіку республік. Партійне і державне керівництво України фактично було відсторонене від проведення самостійної національної політики. У цих умовах характерними для діяльності владних структур України у сфері міжнаціональних відносин стали наступні аспекти. По-перше, відсутність власних державних документів та неможливість навіть інтерпретації рішень РКП(б), ВКП(б), КПРС, що призвело до тотального наступу партійно-бюрократичного режиму на українську та інші мови, культуру, традиції та, зрештою, їх нищівного руйнування. По-друге, невідповідність офіційних теоретичних висновків до реальних процесів, що відбувалися в національному житті України.

Реалізація політики етномультикультуралізму в Україні.

Термін «етномультикультуралізм» набуває поширення в наші дні, зокрема в США і Канаді, і є різновидом етнонаціональної політики. Об'єктивні передумови багатокультурності тут були закладені переселенцями з Європи та інших континентів. Нині політика етномультикультуралізму спрямована проти расизму, ксенофобії, етнічної упередженості та на збереження етно-культурної самобутності етносів. Причому визнання основних національних прав не включає цілеспрямованого формування у всіх національностей країни приналежності до єдиної політичної нації. Отже, етномультикультуралізм це складова демократичної етнонаціональної політики, який реально підтримує культурний плюралізм різних етнospільнот, при цьому домагається їх інтеграції в єдину політичну націю.

Розмаїття національно-культурного розвитку

Важливою складовою реалізації конституційних вимог та відповідного законодавства є забезпечення корінними народами та етноменшинами свого права на збереження і розвиток власної національної культури, рідної мови, національних традицій тощо. Незважаючи на обмеженість у матеріальних і фінансових ресурсах, у цілому в освітніх закладах України вдалося розширити навчання рідними мовами. В Україні діють школи з рідною мовою навчання деяких національних меншин, також двомовні – українсько-російські,

українсько-румунські, українсько-угорські, українсько-словацькі тощо. Є школи, у навчальних планах яких передбачено вивчення предметів рідною мовою та літератури національних меншин. У системі освіти відбувається процес приведення викладання різними мовами у відповідність до національного складу кількості україномовних навчальних закладів, що забезпечують право громадян різних національностей на оволодіння державною мовою.

Якщо на початку 1990-х рр. викладання в школах проводилося лише чотирма мовами національних меншин (російською, молдовською, угорською та польською), то на 1 вересня 2000 р. навчання здійснювалося 18 мовами в різних формах (обов'язково або факультативно). Рідною мовою повну середню освіту мають змогу здобути представники 10 національностей. Тут необхідно прагнути до того, щоб уся система освіти виховувала повагу до національних культур різних етносів України, культуру міжнаціональних стосунків та спілкування в багатомовному середовищі.

Із 1997 р. у Чернівцях та Ужгороді працюють регіональні науково-методичні центри для задоволення освітніх потреб національних меншин. 15 вузів країни готують учителів мови і літератури, зокрема у Житомирському педагогічному інституті здійснюється підготовка вчителів польської мови, Маріупольський гуманітарний інститут готує фахівців з новогрецької мови і літератури; Чернівецький університет – вчителів для шкіл з румунською мовою навчання; Прикарпатський університет здійснює підготовку фахівців із

слов'янської філології. У багатьох вищих навчальних закладах України за державної підтримки та відповідно фінансування готуються фахівці з російської мови і літератури. За домовленістю з міністерствами освіти Угорщини, Молдови, Польщі та Румунії викладачі вищих навчальних закладів та вихователі дошкільних закладів підвищують свій професійний рівень у зазначених країнах. Список мов, які тепер вивчають у загальноосвітніх і недільних школах, на факультативах, поповнився вірменською, асирійською, гагаузькою, татарською та узбецькою мовами.

Функціонують приватні навчальні заклади, зокрема Міжнародний Соломонів університет та Київський «Слов'янський університет», які здійснюють підготовку фахівців для навчально-виховних закладів етнічних спільнот.

На базі багатьох загальноосвітніх шкіл працюють факультативи та гуртки з вивчення рідної мови, які відвідують близько 200 тис. дітей. При національно-культурних товариствах діють недільні школи, в яких школярі опановують рідну мову.

З метою забезпечення прав національних меншин на отримання та поширення інформації своєю мовою, поглиблення процесів демократизації, міжнаціонального співробітництва і толерантності в суспільстві держава сприяє розвиткові та надає матеріальну підтримку засобам масової інформації етноспільнот, виділяє ефірний час на державних теле- і радіоканалах.

Реалізації права на національно-культурний розвиток етноменшини також сприяють 1,3 тис. російськомовних та близько 10 газет іншими мовами. Тут існує відчутний дисбаланс на користь російськомовних видань, і, мабуть, це становище треба толерантно виправляти. Додатками до газети «Голос України» є 6 газет мовами національних меншин, які фінансуються парламентським органом. У місцях компактного проживання національних меншин регіональними органами влади видаються районні газети, зокрема румунською і угорською мовами в Закарпатті.

Етнополітика у цій сфері полягає в тому, щоб координувати діяльність органів ЗМІ, спрямовуючи їх зусилля на вирішення завдань інтеграції етносів у наше політичне суспільство, формування етнополітичної культури міжнаціонального спілкування. Прикладом цього може бути проведений у жовтні 2000 р. семінар «Медіа-діалог: проблеми розвитку ЗМІ і видавничої справи національних меншин» (м. Київ). Учасники семінару ознайомилися зі станом видавничої справи єврейських національно-культурних видавництв, в Інституті політичних та національних досліджень НАНУ заслухали виступи провідних вчених із питань етнонаціональної політики. Для прикладу були названі діяльність Єврейського фонду України та інформаційний бюлетень «Київ єврейський», журнал «Відродження», газета «Моя Батьківщина – Моя Родина» (Харків). Відбулася презентація проекту «Етноси України»,

експонувалася виставка поезії та літератури мовами національних меншин України.

Крім того, при національно-культурних товариствах створено близько 2,5 тис. музичних фольклорних, танцювальних та інших самодіяльних колективів, зокрема 107 театрів, 292 хорових колективи та ін. З ініціативи національно-культурних товариств за організаційної та фінансової підтримки держави проводяться свята національних культур, наприклад, румунської культури «Мерцишор», Всеукраїнський фестиваль єврейської культури, фестивалі гагаузької, болгарської, польської культури в Україні, Свято слов'янської писемності й культури, Міжнародний фестиваль циганського мистецтва, інші культурно-мистецькі акції національних меншин.

У 367 бібліотеках України функціонують відділення літератури мовами національних меншин, і це без урахування бібліотек російської літератури, оскільки до послуг росіян – 24 382 масові та універсальні бібліотеки, сукупний фонд яких налічує понад 240 млн. примірників книг і журналів. У 120 музеях України відкрито зали національних меншин.